

Miklós Zsuzsa

Aszód, Szentkereszt

A falutól É-ra, a Nagyvölgyi-patak és egy ma már száraz völgy által határolt dombháton a hagyomány szerint egykor kolostor állt.¹ Elsőként, 1854-ben Érdy János járt a helyszínen, ahol a prépostság „földdel borított dűledékei közt” egy vaskést talált.² A dombon „nagyobb kö és téglafalak alapjait fedezték fel, valamint Varsányi János mérnök ur legközelebb több sírokat ásatott fel, melyekben azonban csontok ‘s némely érdektelen ércz gomb ‘s csat darabon kívül semmit sem talált.”³ Erre utalhat Henszlmann Imre 1865-ben közölt, az ásatásra vonatkozó adata,⁴ valamint az a közlése, amely szerint Aszódon temetkezési kápolna alapfalai vannak: „kevés rendszeresen fekvő csontvázat” találtak itt.⁵ Genthon István szerint a „premontrei monostor még kivehető maradványai” láthatók itt.⁶

A több alkalommal végzett terepbejárás során 500 × 200 m-es kiterjedésben figyeltünk meg településre és templomra utaló nyomokat. Mintegy 150 m hosszan található téglafal- és kőtörmelék. Cserepek a hamus foltokban és azokon kívül is gyűjthetők.⁷

1964-ben Rosner Gyula egy keletelt, félkörös szentélyzáródású, toronnyal ellátott templom maradványait tárta fel. Megfigyelései szerint a torony és a hajó falait teljesen kibányászták már, csak a szentély alapfalai maradtak meg. Támpillérre utaló nyomokat nem talált. Faragott kő és más korhatározó lelet sem bukkant elő a templom területén. A hajóban egy sírt tártak fel.

A templom közelében két 12–13. századi ház részleteit tárta fel, ezeket NY-K-i tájolású sírok vágta át. A szabályos sorokban elhelyezkedő sírok többsége melléklet nélküli, néhányból ruhadísz, párta került elő. A 4. sír (női) halottja ezüsttel átszőtt, ezüst sujtásos, gyönggyel kivarrt ruhát viselt.⁸

Rosner Gyula a 4. sír alapján a 15–16. századra keltezte a sírokat.⁹

1999-ben Kulcsár Valériával hitelesítő ásatást végeztünk a lelőhelyen. Feltárásunk célja a templom és szűkebb környezetének tisztázása volt,¹⁰ amelyet elsősorban a város millenniumi előkészületei hívtak életre. A

Aszód, Szentkereszt

Zsuzsa Miklós

Tradition holds that once a monastery stood on a hill bordered by the Nagyvölgyi stream and a by now desiccated valley north of the village.¹ János Érdy visited the site first in 1854 and found an iron knife among the “ruins” of the provostal monastery “covered by earth”.² On the hill, “they discovered the foundations of larger stone and brick walls, and next Mr János Varsányi engineer excavated several graves, in which he found nothing but bones and some valueless metal buttons and buckles.”³ Imre Henszlmann’s data from 1865 on an excavation can refer to this event,⁴ similarly to his publication stating that the foundation walls of a funeral chapel could be found in Aszód: “few skeletons in ordinary position” were found there.⁵ According to István Genthon the “still visible ruins of the Premonstrant monastery” can be found there.⁶

In the course of repeated field walkings, traces suggesting a settlement and a church were observed on a surface of 500 × 200 m. Brick and stone fragments could be found to a length of 150 m. Sherds could be collected from ashy spots and outside them as well.⁷

In 1964, Gyula Rosner unearthed the remains of a church with a tower oriented to the east and closed by a semicircular shrine. He observed that the walls of the tower and the nave had been entirely removed, only the foundation walls of the shrine survived. He did not find any trace of buttresses. Nor were carved stone or anything else of dating force found in the area of the church. A single grave was unearthed in the nave.

The details of two houses from the 12th – 13th centuries were unearthed near the church, which were intersected by graves of W-E orientation. Most of the graves arranged in regular rows contained no grave-goods, while dress ornaments and head-dresses were found in some of them. The woman in grave no. 4 wore a dress interwoven by silver threads and ornamented by silver laces and beads.⁸

Gyula Rosner dated the graves from the 15th - 16th centuries after grave no. 4.⁹

The author and Valéria Kulcsár conducted authenticating excavations at the site in 1999. The purpose,

1 PESTY 1864/1976, 39–40.

2 ÉRDY 1854, 132.

3 PESTY 1864/1976, 39–40.

4 HENSZLMANN 1865, 204.

5 HENSZLMANN 1876, 143, 171.

6 GENTHON 1951, 332.

7 APM Adattára 265, 11–12. old.; 267, 1. old. – SZŐKE MÁTYÁS 1962, ASZTALOS ISTVÁN 1969, MIKLÓS ZSUZSA 1976, MIKLÓS ZSUZSA – TORMA ISTVÁN 1980.

8 ROSNER 1965, 1–7.

9 APM 79.1.1-6, 11, 25, 28, 50, 66, 77–79.

10 Rosner Gyula dokumentációja erősen hiányos, az eredeti napló és a rajzok, fotók sem maradtak meg.

1 PESTY 1864/1976, 39–40.

2 ÉRDY 1854, 132.

3 PESTY 1864/1976, 39–40.

4 HENSZLMANN 1865, 204.

5 HENSZLMANN 1876, 143, 171.

6 GENTHON 1951, 332.

7 APM Archives 265, p. 11–12; 267, p. 1 – MÁTYÁS SZŐKE 1962, ISTVÁN ASZTALOS 1969, ZSUZSA MIKLÓS 1976, ZSUZSA MIKLÓS–ISTVÁN TORMA 1980.

8 ROSNER 1965 pp. 1–7.

9 APM 79.1.1-6, 11, 25, 28, 50, 66, 77–79.

szentkereszti templom pillanatnyilag Aszód város határában az egyetlen középkori emlék, és általános az igény, hogy emlékművel jelezzék helyét. (1. kép)

Ásatásunk előtt légi felderítést végeztünk: miután 1965-ben – tudomásunk szerint – nem mérték be a feltárást egyetlen fix ponthoz sem, első kutatóárkunkat a légi felderítés, valamint a felszíni nyomok alapján jelöltük ki.

A két kutatóárral, egy szelvényel és a rábontással sikerült tisztáznunk a templom alaprajzát; feltártunk 5 középkori sírt, és egy Árpád-kori és egy késő középkori telepobjektumot. (2. kép)*

A templom területe erősen bolygatott. A szentély alapfala 25–30 cm mélységben található. Anyaga legálul homokkő, ezen habarcs, majd erre helyezték az újabb köveket. (3. kép 1.)

A hajó falait teljesen kibányászták; csupán az alapfalak árkait tudtuk megfigyelni néhány helyen. A legbolygatottabb a templom Ny-i vége, ahol a sok gödör, árok között nehéz megítélni, melyik lehetett az egykori alapárok. Talán az I. és III. kutatóárok közötti tanúfal alatt mutatkozó törmeléksáv utalhat a hajó Ny-i záródására. Ennek pontos tisztázásához azonban nagyobb felületű kutatás szükséges.

Rosner Gyula és az 1999-es ásatás alapján a templom K-Ny-i tájolású. A szentély félkörös záródású, alapfalának vastagsága 80 cm, belső szélessége 285 cm, hossza 370 cm. A hajó hossza kb. 880 cm, alapfalának vastagsága 90 cm. Rosner Gyula szerint a hajó Ny-i végén torony is volt, ennek mi már nem találtuk nyomát.

Sírok: Az ásatás során 13 sír feltárását figyeltük meg (mindegyiket a templomon kívül), közülük ötnek a feltárására volt lehetőségünk. Valamennyi sír tájolása ÉNy-DK-i. Alakjuk lesarkított téglalap, faluk függőleges, mélységük 90–100 cm. Többnyire a koporsók maradványai is megfigyelhetők voltak. Azokban a sírokban, ahol a koporsófedél rányomódott a csontokra, a csontok állaga rossz, helyenként csupán csonttörmelék maradt. Mellékletet egyik váz mellett sem találtunk, csupán – egyes esetekben – a ruházathoz tartozó tárgyakat menthettük meg, illetve a koporsószögek elhelyezkedését dokumentálhattuk. A ruházathoz tartozó maradványként értékelhetjük az 1. sírban a váz lábán levő posztó lábbelit.¹¹ A 13. sírban a váz lábánál 2 csizmapatkó került elő. A hozzá tartozó csizma a csontokkal együtt megsemmisült. Talán a koporsó díszítéséhez tartozott egy kis vas-
karika, amelyet a koporsófedélen találtunk.

A templom – alaprajza alapján – a román kori falusi templomok közé tartozik. Építésének ideje a 12–13. századra tehető. Megfigyeléseink alapján úgy tűnik, hogy

prompted by preparations to the celebration of the millenary in the town, was to clarify the church and its direct environs.¹⁰ The Szentkereszt church is the only medieval monument at the moment in Aszód, and it was a generally voiced demand to raise a memorial in its place. (Fig. 1.)

We inspected the area from the air before the excavations since, as far as we know, the cuttings had not been located to any fix point in 1965. The place of the first test trench was selected after the observations from the air and the surface traces.

We could clarify the plan of the church with two trenches, a cutting and its enlargement. Five medieval graves and each a settlement feature from the Árpadian Era and the Late Middle Ages were unearthed. (Fig. 2.)

The territory of the church was strongly disturbed. The foundation of the shrine was found in a depth of 25–30 cm. It was made of sandstone at the bottom followed by a layer of mortar, and another row of stone on top. (Fig. 3.1.)

Nothing has been left of the walls of the nave, only the trenches of the foundation walls could be observed at some places. The western end of the church was the most disturbed, where it was difficult to decide which of the many pits and trenches belonged to the original foundation. Perhaps the stripe of debris under the baulk between trenches I and III indicated the closing of the nave in the west. To exactly clarify the situation, however, excavations on a large surface would be necessary.

According to Gyula Rosner and the excavations in 1999, the church was orientated in an E-W direction. The shrine closed in a semicircle, the thickness of the foundation wall was 80 cm, its interior width 285 cm, its length 370 cm. The length of the nave was about 880 cm, the thickness of its foundation wall measured 90 cm. Gyula Rosner thought that there used to be a tower at the western end of the church, but we could not find its trace any more.

Graves: the discolourations of 13 graves were observed during the excavations (all outside the church), and five of them could be unearthed. Each grave had a NW-SE orientation. They were oblong-shaped with rounded corners, the walls were vertical, and they were 90–100 cm deep. In most cases the remains of the coffins could also be found. In the graves where the lids of the coffins pressed the bones, the bones were very poorly preserved, sometimes only small bone fragments remained. There were no grave-goods in any of the graves, only a few objects, articles of wear could be rescued and the position of the coffin nails could be registered. The felt footwear on the leg of the skeleton in

* A rajzot Miklós Zsuzsa készítette, számítógépes feldolgozását Magony Rita végezte. Fotó: Miklós Zsuzsa.

11 A posztótöredékeket Bakayné Perjés Judit konzerválta. Segítségét ezúton is köszönjük. Az igen rossz állapotú és kisméretű darabok a rekonstrukciót nem teszik lehetővé.

10 GYULA ROSNER's documentation is very imperfect, the original diary, the drawings and even the photos have been lost.

az alapfalakat kőből, a felmenő falakat pedig téglából építették. Átépitésre, bővítésre utaló nyomokat nem találtunk. Építészeti tagozatok eddig nem kerültek felszínre.

A középkori templomoknál szokásos többrétegű temetkezésnek egyelőre nincs nyoma. Az általunk feltárt sírok – a melléklet nélküliek is – a késő középkorból származhatnak.

A hagyomány szerint itt állt kolostor maradványai továbbra sem kerültek elő.

Az I. árok É-i végében Árpád-kori objektumot találtunk (1. gödör): megmaradt része felfelé tölcséresen szélesedő. A szája és az alja is kerek lehetett egykor. Átmérője 260 cm, mélysége 70 cm. Alja tapasztott, átégett. A tapasztás vastagsága kb. 5 cm. Oldalán a tapasztás csak részben maradt meg (30 cm magasan), ennek vastagsága is kb. 5 cm. A betöltés szürke rétege több 13. századi edénytöredéket (kettősen tagolt peremű, csigavonalas díszű fazéktöredékek; szürke, redukált égetésű, legömbölyített szélű perem) és olvadékokat tartalmazott. Utóbbiak alapján feltételezhető, hogy a gödör ipari rendeltetésű lehetett. Az objektum ÉK-i részét átvágja a 13. sír. (3. kép 2.)

A 2. gödör a hajó Ny-i széle közelében bontakozott ki. Nyesésnél kerek foltként mutatkozott (átmérője kb. 120 cm), bontás közben szabálytalan alakot mutatott. Betöltésének felső részében sárgásfehér, kavicsos anyagú, sekélyen hornyolt vállú palack felső részét, valamint néhány többszörösen tagolt peremű, sekélyen hornyolt oldalú fazéktöredéket találtunk. Lejjebb szürkés- és sárgásfehér, kettősen tagolt peremű, csigavonalas díszű fazéktöredékeket; szürke, redukált égetésű, galéros, illetve legömbölyített szélű peremeket találtunk. Utóbbiak a 13. századra; a palack és a többszörösen tagolt peremű töredékek a 15. századra keltezhetők. Miután működő templomba aligha ástak hulladékgödröt, ez arra utal, hogy a templomot a 15. század második felében – végén már nem használták.

grave no. 1 was also an article of wear.¹¹ Two metal boot heels were found at the feet of the skeleton in grave no. 13. The boot perished together with the bones. The small iron ring found on the lid of a coffin could belong to the ornaments of the coffin.

Based on its plan, the church belonged among the Romanesque village churches. It could be built in the 12th–13th centuries. As we could observe, the foundation walls were made of stone, the vertical walls of brick. Nothing suggested reconstruction or enlargement. No architectural elements have been found.

There was no trace indicating the superposition of burials, which was common in medieval churchyards. The graves we unearthed, even the ones without grave-goods, came probably from the late Middle Ages.

We could not find the remains of the monastery that must have stood here according to the tradition.

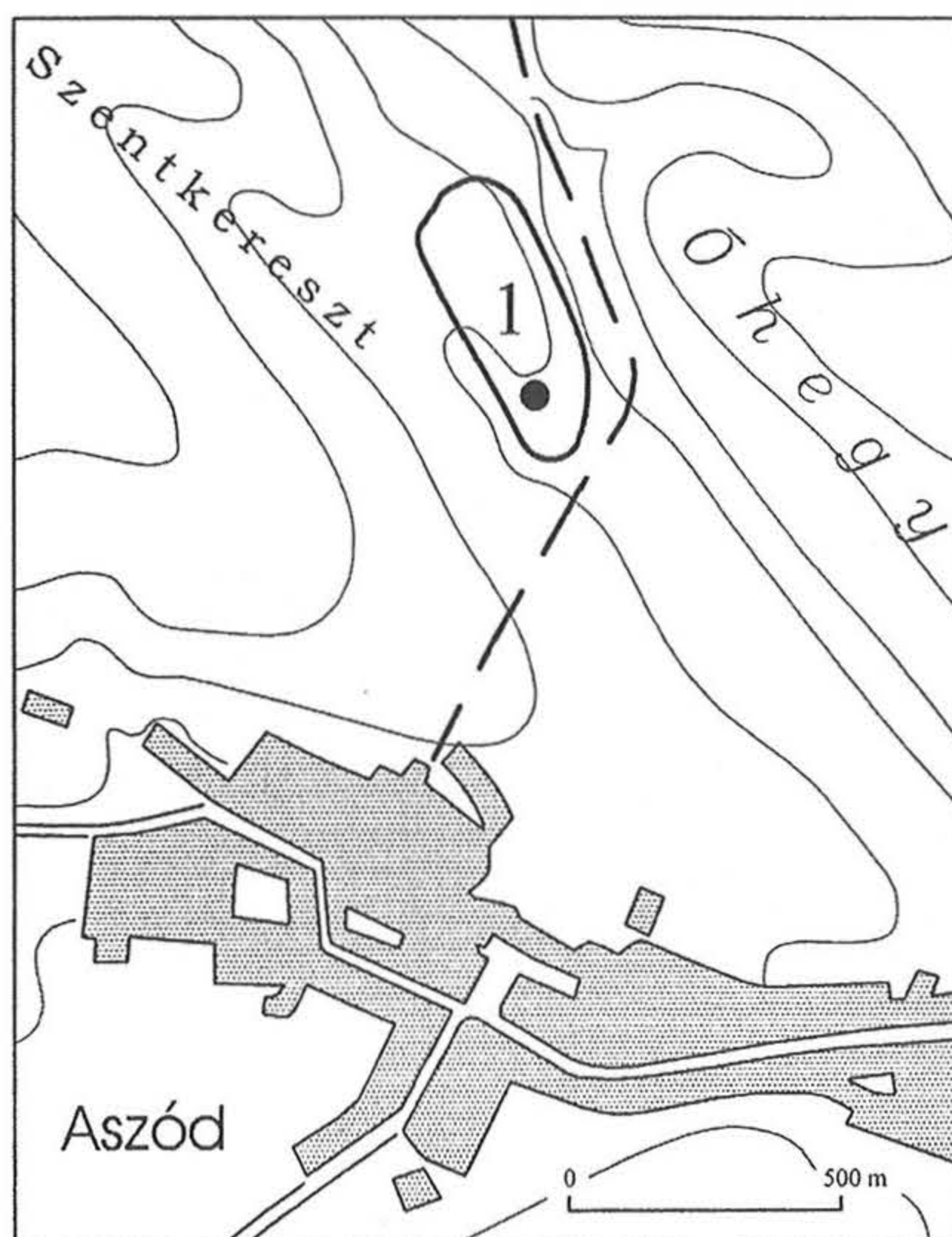
A feature (pit no.1) from the Árpadian Era was found in the northern end of trench I: the surviving part widened upwards in a funnel shape. Both the bottom and the mouth must have been round. Its diameter measured 260 cm and it was 70 cm deep. The bottom was plastered and burnt. The plaster was about 5 cm thick. Only fragments have remained of the plastering on the walls (to a height of 30 cm), which was also about 5 cm thick. The grey filling layer contained several sherds from the 13th century (pots of spiral ornament and rims of double segmentation, grey rim with rounded edge baked in a reducing atmosphere) and slag pieces. The latter suggest that the pit had an industrial function. Grave no. 13 intersected the north-eastern part of the feature. (Fig. 3.2)

Pit no. 2 appeared near the western edge of the nave as a round discolouration on the scraped surface (with a diameter of about 120 cm). When it was cleared it showed an irregular shape. The upper part of the filling contained the upper fragment of a yellowish white flask of pebbly raw material ornamented by shallow grooves on the shoulder and the fragment of a pot with a multiply segmented rim and shallowly grooved wall. Downwards we found greyish and yellowish white pot fragments with doubly segmented rims and spiral ornaments and yellow rims baked in a reducing atmosphere with collared rims or ones with rounded edges. The latter ones can be dated from the 13th century, the flask and the fragments with multiply segmented rims from the 15th century. Since it is highly improbable that a refuse pit was dug into the operating church, the church had certainly been abandoned by the second half or the end of the 15th century.

11 The felt fragments were conserved by Judit Bakay-Perjés. Here I would like to thank her. The very poorly preserved and small fragments do not afford reconstruction.

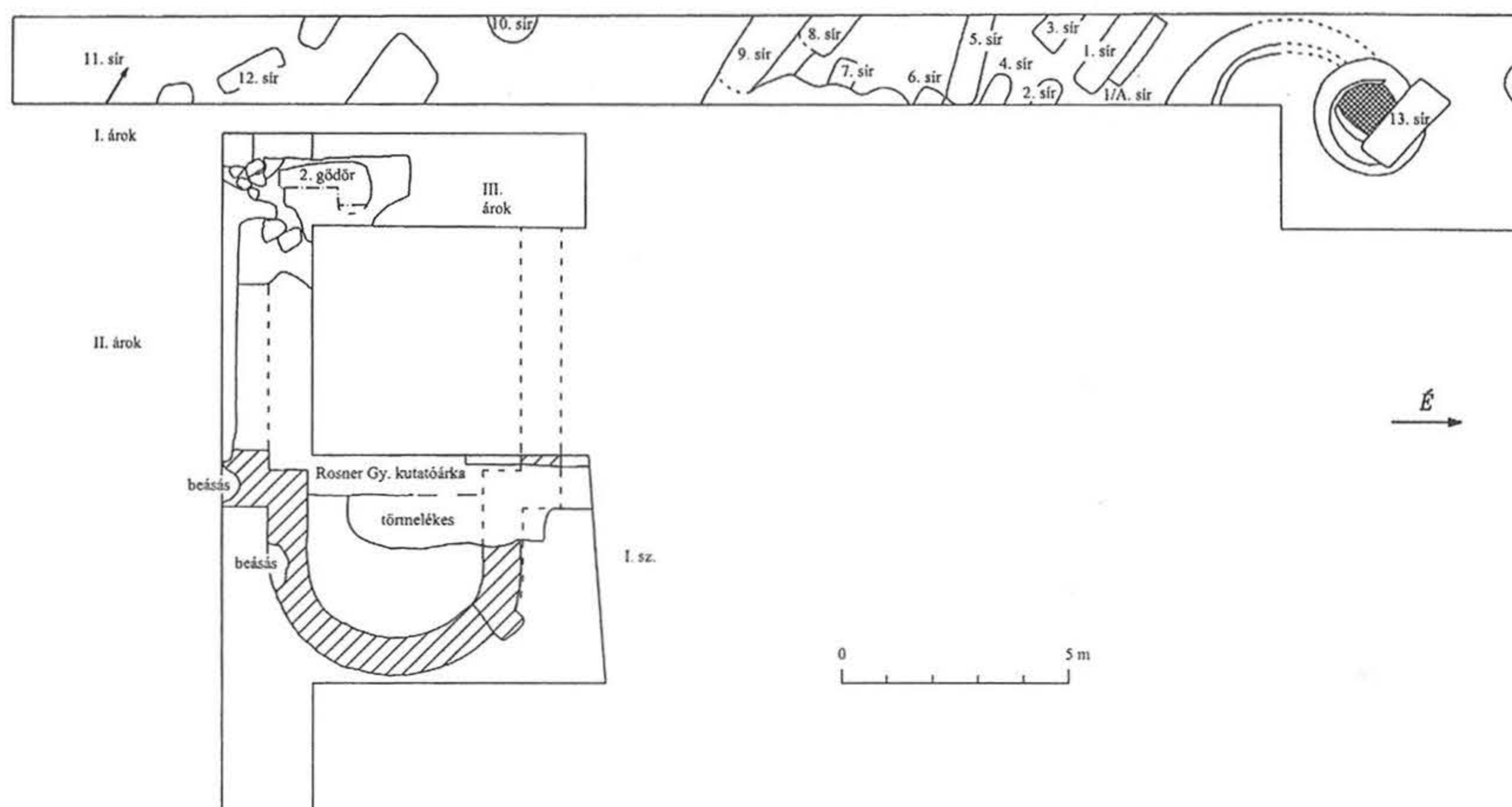
Irodalom és rövidítésjegyzék • *References and Abbreviations*

APM	Aszód, Petőfi Múzeum
ÉRDY 1854	ÉRDY J. értekezése az aszódi pogány sírokról. Magyar Academiai Értesítő XIV (1854) III. sz. 131–140.
GENTHON 1951	GENTHON I.: Magyarország műemlékei. Bp. 1951, 576.
HENSZLMANN 1865	I. HENSZLMANN: Die mittelalterliche Baukunst in Ungarn. Oesterreichische Revue 2 (1865) 186–207.
HENSZLMANN 1876	HENSZLMANN I.: Magyarország ó-keresztény, román és átmeneti stílusú műemlékeinek rövid ismertetése. Bp. 1876, 1790, 7 t., 1 térkép, 287 ábra (7 plates, 1 map, 287 figures)
MNM	Magyar Nemzeti Múzeum/Hungarian National Museum
PESTY 1864/1976	ASZTALOS I.: Galga-völgy földrajzi nevei Pesty Frigyes kéziratoss helységnévtárában. Múzeumi Füzetek (Aszód) 8 (1976)
ROSNER 1965	ROSNER Gy.: Adatok Aszód „Szt. Kereszt” középkori történetéhez. (Egy régészeti feltárás tanulságai). MNM Adattára XIII. 155/1965.; APM Adattára 18–68. (MNM Archives XIII. 155/1965.; APM Archives 18–68.)

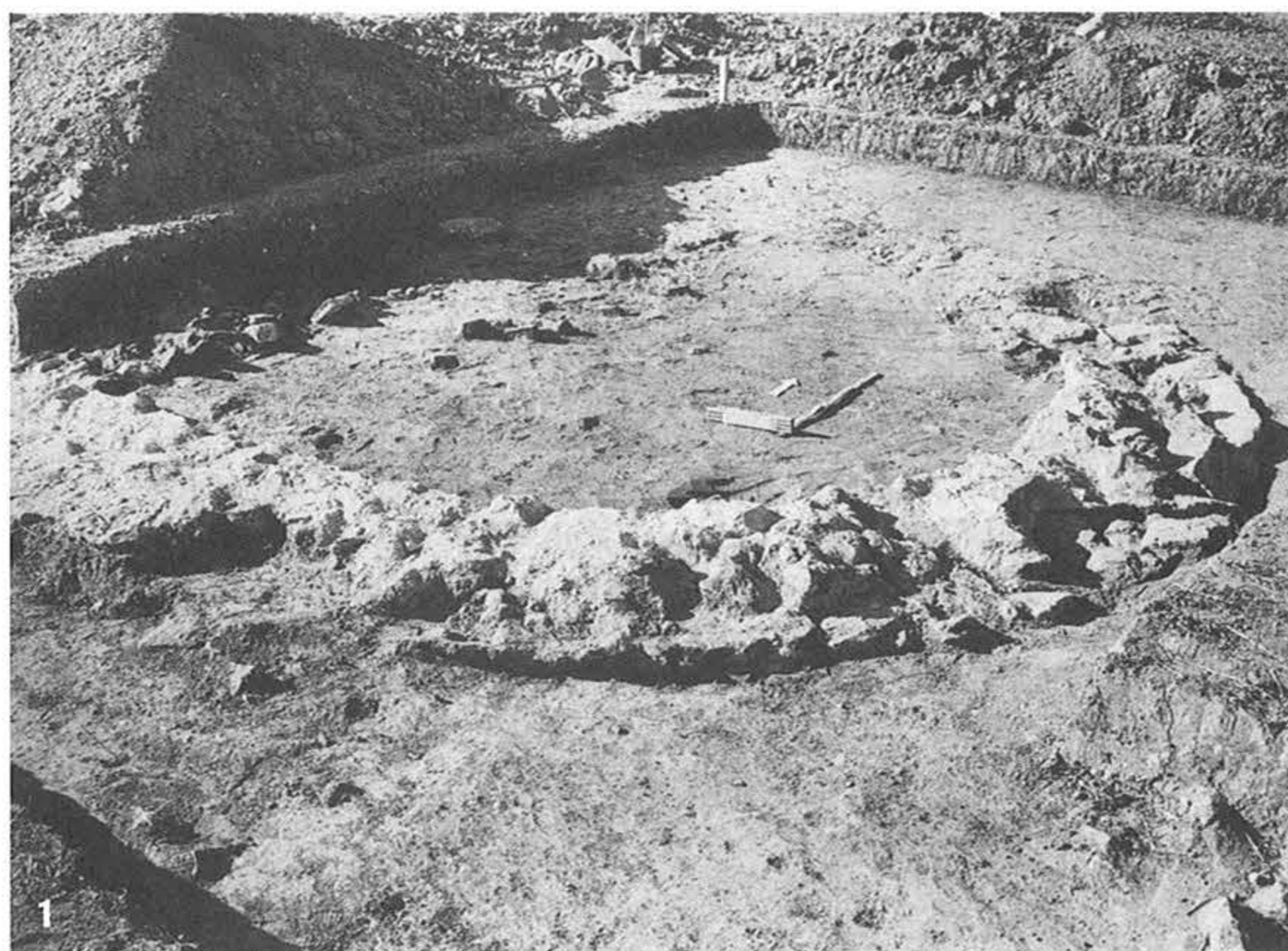
1. kép: Helyszínvázlat. Rajz: Nagy Ernő

Fig. 1: Plan of the site. Drawing by Ernő Nagy

2. kép: Összesítő térkép.

Fig. 2: Complex map.

3. kép: 1. A szentély alapfal maradványa DK felől. 2. Az 1. gödör.

Fig. 3: 1. Remains of the foundation wall of the shrine from SE. 2. Pit no.1.